

Garbės kanauninkas Jonas Katelė (1831–1908)

Henrikas JASIŪNAS, Vitolda VERIKAITĖ (VU)

el. paštas: henrikas.jasiunas@mif.vu.lt, vita.verikaite@mif.vu.lt

Reziumė. Skiriama kunigo Jono Katelės 100-osioms mirties metinėms.

Raktiniai žodžiai: Katelė, Spudulis, užduotinas, uždavinynas, aritmetika.

1. Įvadas

2008 m. gegužės 8 d. sukako 100 metų nuo Panemunėlio parapijos klebono garbės kanauninko Jono Katelės mirties. Pateiksime didžiąją dalį autentiškos bei spausdintos medžiagos apie iškilą asmenybę, kuri labai daug nusipelnė Lietuvos švietimui rusų okupacijos bei lietuviškos spaudos draudimo laikais. Pateiksime labai jau neskaitlingus rašytinius ir spausdintus, daugiausia J. Katelės 25-ųjų mirties metinių proga, rašinius. Supažindinsime su J. Katelės nuopelnais organizuojant ir rengiant lietuviškus vadovėlius slaptosioms mokykloms. Kartu paliesime ir pirmojo lietuviško spausdinto aritmetikos vadovėlio rengėją daktarą Joną Spudulį, kurio pseudonimas buvo J. Gailutis.

J. Katelės reikšmę Lietuvai liudija jį lankiusios asmenybės. Tarp jų yra Antanas Vienažindys, Maironis, judrusis Juozas Tumas-Vaižgantas, tautos patriarchas Jonas Basanavičius, Jonas Šliūpas, Antanas Smetona, Aleksandras Dambrasuskas (Adomas Jakštas) ir daugelis kitų.

2. Atsiminimai apie kanauninką

A. Dambrasuskas buvo lankėsis Panemunėlyje, su J. Katele pasikeitė vienu kitu laišku. J. Katelei mirus, *Draugijoje* atspausdino išsamų jo nekrologą [5].

Pateikiame mažą Juozo Otono Širvydo, žymaus visuomenininko labai išsilavinusio savimokslinio atsiminimų ištrauką.

Su a. a. kun. Jonu Katele neilgai, vos gal trejetą suvirš metų (1899–1902) teko man arti pagyventi, bet ir tas trumpas laikas manyje paliko neišdildomą atsiminimą apie tą kilnų žmogų ir taurų patriotą-kunigą. Tiesa aš dar nedidukas būdamas jau žinojau apie kun. Katelę, nes garsas apie jį jau senai sklido, kaipo kunigą, kuris mokina jaunimą rašto, dalina knygutes, yra persekiojamas rusų valdžios, etc., tas jau savu keliu buvo tais laikais retenybė, tačiau jį gerai pažinau tik arčiau su juo pagyvenęs ir jo būdą giliau patyręs [14].

Manome, kad niekas iš rašiusių apie J. Katelę, jo taip įtaigiai ir teisingai neapibūdino. Šiuos atsiminimus galėjo atspausdinti V. Bičiūnas savo knygoje [1], nes jie jam buvo įteikti.

Turime J. Katelės autentišką 1906.III.1 laišką nežinomai redakcijai [7]. Čia pateikiame svarbiausią kunigo frazę: *Apszwetimas Letuvos ira tai mana Credo, gulunt ir kelunt wisados unt szirdes man guli.*

Apie J. Katelės nuveiktus darbus jo 25-ųjų mirties metinių proga yra rašę V. Bičiūnas [1], J. Ruseckas [13], J. Žiurlys [20], J. Vajėga [17], [18] ir kt.

Bendrą glaustą J. Katelės gyvenimo bei veiklos apžvalgą yra pateikęs profesorius Petras Jonikas Bostono *Lietuvių enciklopedijoje* [6].

3. Kun. J. Katelės uždavinynas

Norint Panemunėlio parapijoje ir jos apylinkėse išplėsti slaptųjų daraktorių mokyklų tinklą, reikėjo apsirūpinti lietuviškais vadovėliais. Be vieno kito menko lietuviško elementoriaus tada nieko nebuvo. J. Katelė ėmėsi vadovėlių leidybos organizavimo darbo. Mes paliesime tik J. Katelės aritmetikos uždavinyną, o apie kitus jo pastangomis išleistus vadovėlius galima rasti šiojią tokią informaciją V. Bičiūno knygoje [1] ir kitur.

J. Katelė su talkininkais gimnazistais ir studentais arba be jų parengė trijų dalių ranka rašytą aritmetikos uždavinyną. Apie šį uždavinyną pirmasis yra rašęs Vilniaus universiteto docentas Petras Rumšas [12]. Mes čia tik pastebėsime, kad V. Bičiūnui [1] ir P. Rumšui [12] buvo žinoma, kad I-oji jo dalis buvo parengta apie 1879 metus (iki 1880-ųjų). II-oji dalis panaši į I-ąją atsirado apie 1882 metus. Turime šio fakto liudininką. Jis yra Katelės II dalies uždavinyno [8] laiko skaičiavimo uždavinys Nr. 38: *Kolumbas atrado Ameriką 1492 metuose. Kiek dabar bus metų, kai atrasta Amerika? Atsakymas yra 391 metai.* Šį uždavinį J. Spudulis, rengdamas spausdinti lietuvišką uždavinyną, įtraukė į savo *Užduotina* Nr. 78, kurio atsakymas, žinoma, bus 391 metai. Iš čia išplaukia, kad antroji dalis atsirado iki 1883 metų. Manome, kad III-oji dalis buvo parengta greitai po II-osios dalies arba kartu su II-ąja dalimi. Pastebėkime, kad II-a ir III-ia dalys šiek tiek skiriasi nuo pirmosios dalies (pvz., laiko skaičiavimo uždaviniais).

Pastebėkime, kad J. Spudulis *1883 siekio 3 d.* laiške A. Dambrauskui užsimena apie terminus jo rengiamam uždavinynui. Todėl galime pagrįstai spėti, kad J. Spudulis 1883 m. turėjo trijų dalių Katelės rengtą ranka rašytą uždavinyną.

Kad J. Katelė rengė ranka rašytąjį uždavinyną, liudija asmenys, kontaktavę su J. Katele.

1881 m. vasarą pas Katele lankėsi J. Šliūpas su J. Spuduliu, domėjosi slaptosiomis mokyklomis, tyrė baigusiujų žinias [15].

Kauno (Žemaičių) kunigų seminarijos klerikas J. Žebrys, bendravęs su J. Šliūpu, J. Spuduliu ir J. Katele, 1881 m. laiške J. Šliūpui, gindamas jo puolamus kunigus, taip rašo: *Wiskupistėje daugybe yra kunigu, kurie moko žmonius su tikru pasiszventimu ir atsižadėjimu patis savęs; tokiais yra kun. Kasminas, Rimkewiczaurcze, Uselis, Walents, Katela; tas paskutinis turė išguldytą lietuviszkai skaitamokslį ir daug kitokių mokslo rasztų. Dabargi ans praszo mani par kun. Masi, idant asz iszguldicza lėtuviszkai Žemraszį Lejo* [19].

1907 m. žymus kultūros veikėjas M. Brenšteinas, lankęsis Panemunėlyje, rašo: ... *patraukliausias kun. Katelės bruožas yra tautinis pakantumas taip šiandien retas tarp lietuvių kunigų. Karštai mylintis savo kraštą lietuvis, nusipelnęs pirmo lietuviško aritmetikos užduočių rinkinio, išleisto Tilžėje 1885 m. J. Gailučio slapyvardžių autorius ...* (versta iš lenkų kalbos) [3].

Pastebėsime, kad rašiusieji lietuviškų aritmetikos uždavinynų klausimu, neskiria J. Katelės ranka rašyto trijų dalių uždavinyno [8] nuo J. Spudulio *Užduotino* [16]. Spudulio *Užduotino* knygelės antraštiniame puslapyje užrašyta šitaip: *Užduotinas, tai yra Rankius užduoczu Aritmetikos arba Rokundos mokslo. Isz wisokiu pasamu sutaisė J. Gailutis. Tilžėje 1885 m. Raszejo kaštu spauzdinta pas Otto v. Mauderodę. Jokiū būdu negalima laikyti J. Katelės uždavinyną J. Spudulio Užduotino rankraštiniu variantu. Tik yra tiesa, kad J. Spudulis panaudojo apie 2/3 Katelės uždavinyno uždavinių.*

J. Katelės ir J. Spudulio uždavinynų neskyrimas buvo priežastimi keletu, gal net keliolikos, klaidingų pasisakymų spaudoje J. Katelės ir J. Spudulio uždavinynų autorystės klausimu. Mes čia nevardinsime ir jų nepagrįstumo nekomentuosime.

4. J. Spudulio uždavinynas

Kadangi J. Katelė J. Spudulį pažinojo manome bent nuo 1881 m. vasaros, o jis dažnai išsilavinusį žmogų ragindavo padėti vadovėlius parengti spaudai. Tai galima manyti, kad Katelė įpiršo aritmetikos uždavinyno spausdinimą J. Spuduliui. Manome, kad Spudulis jau ėmėsi darbo 1882–1883 m., o gal ir anksčiau. Su J. Spudulio asmenybe pakankamai gerai galima susipažinti M. Čilvinaitės užrašytuose Spudulio sesers Rozalijos atsiminimuose [4]. J. Spudulį taip pat pakankamai gerai apibūdina jo laišakai, rašyti A. Dambrauskui, J. Šliūpai ir kitiems.

Norėdami parodyti, kad Spudulis yra parengęs spaudai *Užduotiną*, pateiksime kelių jo laiškų A. Dambrauskui ištraukas [10].

I laiškas. 16 d. Lapkričio 1882. Petropilė.

J. Spudulis nori atgaivinti pažintį su buvusiu Šiaulių gimnazijos bendraklasiu A. Dambrausku ir bendrauti darbuose Lietuvos labui. Laiške mini žymiausią tais laikais bibliografą, žymų lietuvių veikėją Petrograde – Silvestrą Baltramaitį.

II laiškas. 5 kovo m. 1883. Petropilė.

J. Spudulis rašo apie lietuviško darbo problemas. Mini „wadowa“ (J. Šliūpą), kuri už dalyvavimą studentų riaušėse ištremė iš Petrogrado be teisės studijuoti Rusijos aukštosiose mokyklose. Be to, J. Spudulis praneša, kad Prūsuoje greit išeis „Auszra“.

III laiškas. 6 birželio 1883 m. Kurtuvėnai.

(Kurtuvėnai yra J. Spudulio gimtasis kraštas). Spudulis trumpu laišku prašo A. Dambrauską pranešti savo vasaravimo vietos adresą.

IV laiškas. 3 siekio 1883. Peterburgas.

J. Spudulis rašo apie žymių kalbininkų darbus. Jis mini Šleikerį, Kuršaitį, Bezenbergerį, Fortunatovą, Brugmaną ir Leskiną. Praneša A. Dambrauskui, kad iš spaudos išėjo 2 tomai Antano Juškos dainų; dabar būsią 5 tomai.

Toliau J. Spudulis rašo: *Turiu mažą praszymą prie tavęs; Kaune eina mokslas lietuviszkos kalbos tarp jusu, tarp savęs sznekate lietuviszkai apie wisokius daiktus, turėjote jau daug įvesti nauju reikalingu tarmenu arba iszgirsti nuo kun. Baran, – ar negalėtumei man surašęs juos atsiųsti; taipogi asz noriu dabar išduoti užduotis aritmetiszkas lietuviszkai, pramaniau tam dalikui tarmenis, bet nežinau ar bus geri, ar nepadėtumei man tame dalike, tai ira pramanime tarmenu. Ką gero girdėtis? ... su Diew ...*

V laiškas. 1.84. *Peterburgas* [11].

J. Spudulis laišką skiria lietuvių rašybos klausimams. Ištisa (spausdinta puslapi) skiria aritmetikos terminams. Čia jis pateikia arti 60 aritmetikos terminų aptarimą. Baigdamas šį laiško skyrių rašo: *Asz stengiausi ne pramanyti naujų žodžių, nes nekurie gal ir tarp žmonių wartojami, ir wėliai žiurėjau, kad nebutų dwilipiai žodžiai, nės isz to mažas uždarbis. Kur geras žodis, tam nieko nedarik, kur misliji rasti geresni ar naują koki, duok man, kitiems pridėk kritika ...*

VI laiškas. *Peterburgas* 18.IV.84.

Laiško pradžioje J. Spudulis rašo šitaip: *Meilingas Drauge! – Dėkui Taw „labai žemai“ už teip svarias žinias, kurių man nepatingėjai pranešti: dėkui už tarmenis aritmetikos ir už tai, kad apsiėmei westi su manimi ginčą apie dž, cz ir apie kitus klausimus;*

...

Penktame (V) laiške aišku, ko J. Spudulis nori iš A. Dambrausko aritmetikos terminų reikalu. Deja, neturime A. Dambrausko atsakymo – komentarų apie Spudulio pateiktus terminus.

Turime pastebėti, kad Spudulio *Užduotine* [16] paskelbtas terminų sąrašas mažai skiriasi nuo Spudulio siūlyto V-me laiške.

J. Spudulio (IV, V ir VI) laišakai leidžia teigti, kad ne kas kitas, o Spudulis (J. Gailutis) rengė spaudai pirmąjį lietuvišką aritmetikos uždavinyną, panaudojęs apie 2/3 J. Katelės ranka parašyto trijų dalių uždavinyno uždavinių.

Baigdami pasakojimą apie J. Katelės ir J. Spudulio uždavinynus, priminsime jų ryšį, apie kurį yra rašęs P. Rumšas [12]. Mes tik pridursime, kad J. Katelės uždavinyno pirmoje dalyje buvo 197 uždaviniai, iš jų 94 Spudulis įtraukė į savo *Užduotiną*. Antroje Katelės uždavinyno dalyje buvo 231 uždavinys, iš kurių Spudulis panaudojo 172, pagaliau trečioje dalyje – buvo 230, Spudulis panaudojo 114. Taigi J. Katelės uždavinynne buvo 658 tekstiniai uždaviniai ir jų apie 380 pateko į Spudulio *Užduotiną*.

Spudulis *Užduotinui* turėjo parūpinti apie 280 uždavinių bei pratimų. Kai kurių šių uždavinių sprendimui reikėjo mokėti sudėtingesnius aritmetikos uždavinių sprendimo metodus. Pavyzdžiui, reikėjo mokėti sudaryti lygtis, kurių pagalba patogu spręsti kai kuriuos uždavinius ir kt.

J. Spudulis savaip suskirstė uždavinius į skyrius.

J. Spudulio uždavinynne buvo sudaryti tik trys skyriai, iš kurių vienas buvo skirtas trumpenoms [16]. J. Katelės uždavinynas parašytas rokiškėnų tarme. O J. Spudulis, redaguodamas savo užduotiną, paliko žemaitiškus pėdsakus. Nenuostabu, nes J. Spudulis buvo žemaitis.

Tarp kitko, J. Spudulio *Užduotino* autorystę patvirtina M. Šlapelių knygyne rastas *Užduotino* autografuotas egzempliorius, kurio antraštiniame lape yra toks Spudulio užrašas: *Lankojamam Vientaucziui Jonui Kimantui paveda sutaisitojas 1885 XII 10 Peterburgas* [16].

Akivaizdų šio įrašo autentiškumą patvirtino ir Teismo ekspertizė [9].

J. Kimantas – žymus Petrogrado lietuvių veikėjas. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, buvo pirmuoju Vilniaus miesto burmistru.

Baigdami šį pasakojimą pastebėkime, kad J. Katelės ir J. Spudulio aritmetikos uždavinynai yra artimai susiję. V. Biržiškos nuomone [2], pirmojo lietuviško spausdinto

uždavinyno autorystė priklauso lietuvių kalbos tyrinėtojiui medicinos daktarui Jonui Spuduliui ir Panemunėlio parapijos garbės kanauninkui Jonui Katelei.

Literatūra ir šaltiniai

1. V. Bičiūnas, *Kun. Jonas Katelė ir jo laikai*, Kaunas, Meno spaustuvė (1934).
2. V. Biržiška, Pirmasis lietuviškas aritmetikos vadovėlis ir jo likimas, *Kalbotyros darbai*, 324–327 (1998) arba *Žingsniai*, **11** (1947).
3. M. Brensztejn, Z wycieczki letniej w Jeziowskie, *Kurjer Litewski*, **196** (1907).
4. M. Čilvinaitė, Daktaras Jonas Spudulis, *Mūsų senovė*, T. 2, **1**(6), 101–107 (1937).
5. A. Jakštas, Kun. Jonas Katelė 1981–1908, *Draugija*, **5**(17) (1908).
6. P. Jonikas, Kun. Jonas Katelė, *Lietuvių enciklopedija*, **XI**, 170–171 (1957).
7. J. Katelės laiškas, *Lietuvos mokslų akademijos Centrinės bibliotekos rankraščių skyrius*, F. 12–699.
8. Katelės uždavinynas, *Lietuvos mokslų akademijos centrinė biblioteka*, F.29-515.
9. LTSR Teisingumo ministerijos Teismo ekspertizės MTI Rašysenos spec. A. Žalkauskienės 1989 m. kovo 3 d. pažyma Nr. 11-320 dėl *Užduotino* tituliniam lapė esančio įrašo, *Lietuvos matematikų muziejus*.
10. *Mūsų senovė*, T. 2, **3**(8), 510–519 (1938), VUB, F.1–D462.
11. *Mūsų senovė*, T. 2, **3**(8), 668–674 (1938), VUB, F.1–D462.
12. P. Rumšas, Pirmasis lietuviškas aritmetikos uždavinynas, Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. *Pedagogika ir Psichologija*, **12**, 163–168 (1973).
13. J. Ruseckas, Kan. J. Katelė – liaudies švietėjas, *Vairas*, **7-8** (1933).
14. J. Širvydas, Ir kasgi Jo neatsimins su atdūksiu, *Lietuvos mokslų akademijos centrinė biblioteka*, F.145-5.
15. J. Šliūpas, Minės apie mano prietikius prie Aušros. Kn.: *Dvidešimtmetės Auszros sukaktuvės (1883–1903)*, Tilžė (1903).
16. *Užduotinas, tai yra Rankius užduoczių Aritmetikos arba Rokundos mokslo*, Isz wisokiu pasamu sutaisė J. Gailutis, Tilžė (1885), VUB, MŠ-1108.
17. J. Vajėga, Kan. Jonas Katelė – žmonių švietėjo idealas, *Tautos mokykla*, **10**, 171–180 (1933).
18. J. Vajėga, Kun. J. Katelė – lietuviškasis Pastaloci (1831–1908), *Naujoji Romuva*, **124** (1933).
19. J. Žebrys, *Lietuvių mokslų akademijos Lietuvių kalbos instituto rankraščių skyrius* (MA LKI), F. 1–4109.
20. J. Žiurlys, Kun. Jonas Katelė (1831–1908), *Švietimo ministerijos žinios*, **6**(30), 285–292 (1933).

P.S. Perspaudintų tekstų kalba bei rašyba netaisyta.

SUMMARY

H. Jasiūnas, V. Verikaitė. Honorary canon Jonas Katelė (1831–1908)

Dedicated to anniversary of the death of priest Jonas Katelė.

Keywords: Katelė, Spudulis, mathematical problems book, arithmetic.